

Ушбу мақола сарлавҳасидаги мавзу бир неча асрлардан бери кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келаётган масалалардандир. Шунингдек, “катли халолми” деган сўз (халол-харом, жоиз-ножоиз, раво-нораво каби) шаръий ибора бўлгани учун ҳам ҳаммага тушунарли бўлиши учун қўлланмоқда. Хозирги дунёкарашнинг моҳиятидан келиб чиқиб айтганда, замонлар алмашилишига карамай кўпгина тадқиқотчилар эски ва янглиш фикрда қолганлари маълум бўлмоқда. У ҳам бўлса Мансур Халлож ножоиз ўлдирилган ва унинг катлига фатво берганлар “диний реакцион тўдалар”, ёки “бир гуруҳ жоҳил рухонийлар” деган қарашлардир. Шундай фикрни баъзи тадқиқотчилар ҳозир ҳам ўз илмий тезисларида илгари сурмоқдалар.

Абу маъфиб Абдулло ибн Аҳмад ибн Абутоҳир Хусайин Мансур Халлож Эроннинг Ботзо (айрим манбаларга кўра, Тур) мавзеида 858 йили хунарманд оиласида таваллуд топган. Унинг “Халлож” (халлож – пахта тозаловчи, пахта йигирувчи) деб аталишига сабаб оиласи пахта тозалаш ва сотиш билан шугулланган. Бошқа манбага кўра, дўқонида пахтани чигитдан ажратиб ўтирган дўстига илтимос билан бир иш айтади. У рози бўлиб кетгач, Мансур мен дўстимнинг тирикчилигини зое қилдим, агар ишга буюрмаганимда ушбу юмушни тугатган бўлурди, деб қаромат билан қўлида ишора қилиб бир қанча миқдор пахтани чигитдан ажратиб қўяди. Шундан кейин у “Халлож” деб атала бошлади (Фаридиддин Аттор. “Тазкиратул авлиё”). Мансур Халлож Куръони Каримни ўн икки ёшида тўла хатм қилади (ёд олади). Аҳли сунна вал-жамоа таркибидаги (Ханафия, Шофиъя, Ханбалия, Моликия) тўрт мазҳабда рухсат сўрамай, ўз азимати билан амал қилади (бу мазҳабларнинг хоҳлаганида амал қилиш факат ижтиҳодчиларга – диндаги қомил олимларгагина рухсат берилади). У жами юзга яқин шайхларга муридлик қилади. Улардан машҳурлари – Саҳл ибн Абдулло Тустарий, Абу Абдулло ибн Умар ибн Усмон Маккий, Жунайд Бағдодийлардир. 18 ёшида Тустарга келиб 2 йил Абдулло Тустарийнинг қўлида таълим олади. Усмон Маккий хизматида 8 йил таҳсил кўради. У Яқуб Октонинг қизига уйланади. 27 ёшида унинг маънавий сармастлиги бошланади. Бағдодда Шиблий, Жунайд Бағдодийлар билан ҳамсухбат бўлади. Жунайддан каттик имтиҳон тарзида масала сўрайди. Жунайд оғриниб :

- Яқин орада сени дорга осгайлар ва гўштингни парча-парча қилиб, ўтда ёққайлар, - дейди. Мансур жавобан:

- Мени дорга осишадиган қуни сен суратингни ўзгартириб, бошқа қийимлар қийгайсан ва менинг катлимга фатво бергайсан, - дейди. Жунайд хайратланиб қолади. Хақиқатан тақдир шундоқ бўлади. Қазо-қадар вақти келиб Бағдод шаҳрининг уламолари унинг катлига фатво ёзадилар ва Жунайдга ҳам ёзиб имзо чек, дейдилар. Жунайд суфийлар либосини ечиб, уламолар қийимини қийиб, фатвога имзо чекиб айтадики: “Биз унинг зохирини ҳукм қилурмизким, катл қилингувчидир, ботинини эса Аллоҳ билур”.

Мансур Жунайддан саволига жавоб ололмай, ундан ижозат сўрамай Тустарга бориб бир йил туради. Халқ қиядиган тўнни қийиб бир қанча вақт улар орасида бўлади. Одамлар унинг сўзини қабул қилмайдиган бўлади. У ердан чиқиб, Аҳвоз, сўнг Маккага келиб икки йил мужовирлик (хожиларга сув берадиган, уларни етаклайдиган ва шу каби юмушларни савоб учун бажарадиган хизмат тури) қилади. У ердан қайтгач аҳволи

ўзгаради. Халкни маъно ва маърифат билан даъват қилишга ўтади. Сўзлари одамлар “курсогига” сигмайдиган бўлади, яъни уни санокли шайхлардан ташқари ҳеч қим тушунмайдиган бўлади. Мансурни элликта шаҳардан қувадилар. Мансур Халлож борган шаҳарлар – Тустар, Бағдод, Басра, Макка, Ахвоз, Синд, Мўлтон, Кашмир, Хуросон ва Мовароуннахрнинг кўп шаҳарлари, Бухорода ҳам бўлиб, бу ердаги мадрасаларда маъвизалар қилган (маъруза ўқиган). “Тазкиратул авлиё”да келтирилишича, ҳар куни тўрт юз ракат намоз ўқир (бошқа манбага кўра минг ракат) ва буни фарз қилиб олган эди. Ҳар бир намозини гусл қилиб ўқийди. Кароматлари – кўлида ишора билан пахтани чигитдан чиқариш, тўни ичидан, кўйнидан пишган овқат чиқариш, бошқаларнинг кўлидаги қишанларини ишора билан узиш, ўзи билан чаён олиб юриш ва х.к. Асарлари – “Тавсин”, “Ал-хаёқал”, “Ал-қабирият ал-аҳмар”, “Нур ал-асл”, “Жисм ал-қабир”, “Жисм ал-сағир”, “Бўстониқ маърифат” ва наътлар, илохийлик тараннум этилган шеърлар. Одамлар, ҳатто баъзи шайхлар ҳам унинг маънавий сармастлигини адабсизликка йўядилар, айрим борган жойларида тошбўрон қиладилар. Кўп валийларнинг одати шундайки, ўз маънавий ҳолатларини оммага терс қилиб кўрсатадилар. Ўзи ҳам ҳажга борганида дуо қабул бўладиган жой – Арофатда “Эй Аллоҳ, мени расвойи жаҳон қил, тоқим халқ лаънатласин!” деб нола қилади. Ўзининг ортидан эргашган мухлисларига, муридларига кароматлар кўрсатади. Бундай кароматларини бошқалар жодуга ва қуфрга нисбат берадилар. У “Анал Ҳак” (Ҳакман, яъни Худоман) дейди. Фаридиддин Аттор “Тазкиратул авлиё”да: “...Энди мен ажабланурман ул қишигақим, бир дарахтдан “Анал Ҳак” қикса, раво тутар (мумкин дер), холбуки у ерда дарахт йўқ, сўзлаган Ҳакдир! Хусайн Мансур Халложнинг вужуд дарахтидан “Анал Ҳак” қикса, раво тутмаслар, холбуки, Хусайн у ерда йўқ, сўзлаган Ҳакдир. Нечукқим, ҳазрати Пайгамбар (с.а.в.) марҳамат этарки: “Ҳак таоло Умар тили билан сўз сўзлар. У ерда (Мансур вужудида) на мулҳиднинг (Худога мунқир бўлган даҳрийнинг), на-да бошқанинг сўзи бордир” (Мирзо Кенжабек таржимаси). Абул Косим Қушайрий ривоятига кўра, агар у (Мансур Халлож – Ш.Ж) макбули Ҳак бўлса, халқнинг радди билан мардуд (рад этилган) бўлмас, агар мардуд (Худо рад қилган) бўлса, халқнинг қабули билан макбул (Худога макбул) бўлмас.

Кўп шайхлар Жунайдага ўхшаб Мансурни эътироф этганлари ҳолда ўзларини олдидан қувганлар. Масалан, Усмон Маккий Мансурнинг ёзув устида кўриб “Нима ёзурсан?” деганида, Халлож “Қуръонга муораза (эътирознома) ёзурман” дейди. Бу сўз шайхга огир ботиб “Бадҳудор бўлмагин!” деб ёнидан хайдайди. Айтадиларки, Мансур Халложга не бало келган бўлса, ана шу дуоибаддан келди. Яна бир нақлга кўра, Усмон Маккий бир куни “Ганжнома” таржимасини бир қозғи ёзиб, жойнамозининг тағига қўйган эди. Мансур келиб ўша саҳифани олади. Бу нарса шайхга маълум бўлиб айтадики: “Хусайн келиб, сўрамасдан қозғи олибди, тез орада унинг қўл-оёқларини қесгайлар ва уни дорға осиб ўтда ёққайлар, қулини қўққа совургайлар” дейди.

Султон Баҳоваддин Валад (Мавлоно Румийнинг фарзанди) “Маориф” асарида шундай ёзади: “Мансур Халложни унинг замондош уламо ва авлиёлари – ҳатто Жунайда Бағдодий, Абубақр Шиблий қаби муршидлар ҳам – зохирда инқор этдилар ва жонига қасд қилдилар ва барчаси қелишиб, уни дорға осигга фатво бердилар. Натижада ўшандай жаҳоннинг ягона азизини дорға осиб қатл этдилар. Дордан тушириб оловга солдилар, қуйиб қул бўлгандан кейин оламда асари қолмасин деб қулини қўққа совурдилар. Дейдиларки, (қотиллар) нима иш қилмасинлар, ерда, осмонда олов ва сув устида “Анал Ҳак” деган ёзув – Сўз пайдо бўларди. Бу кароматни кўргандан кейин

барчаси пушаймон бўлдилар, бу пушаймонлик бизнинг замонгача давом этиб келмоқда. Ўшандан буён Мансур номи тилга олинмагунча, уни хотирламасдан мажлислар кизимайди, сухбатларга файз кирмайди. Киёматгача шундай колажак! Рахматуллохи алайха (унга Аллохнинг рахматлари ёгилсин).

Окибат уни ушлаб Халифа Муктадир хузурига олиб келадилар. Халифа унга “Анал Хак дема, Хувал Хак дегил”, дейди. Мансур биз учун шундай демок керак, дейди. Халифанинг вазири Исо уни зиндонга солади. У ерда бир йил ётади. Одамлар келиб ундан масалалар сўраб туради, кейинчалик бу ҳам таикланади. Сўнги беш ой олдига одам кўйилмайди. Машхур шайхлар Ибн Ато билан Абу Абдуллох Хафиф бир марта бориб кўрадилар. Яна бир марта Ибн Ато бир кишини жўнатиб айттириб юборадик: “Эй, Мансур, бу сўзни айтдинг, узр сўра, зиндондан кутулсан”. Мансур жавобан: “Мен не дедимки, узр сўрайман? Холикни кўйиб, халкка ёлвормайман” дейди. Ибн Ато эшитиб “Биз Хусайннинг ўндан бирича ҳам эмасмиз”, деб йиглайди. Шиблий эса “Мен билан Халлож бир хилмиз, фаркимиз шундаки, мени жинни деб эълон қилишди, кутулиб қолдим, уни эса акли халок этди” дейди. Фахруддин Али Сафий (Хусайн Воиз Кошифийнинг ўгли) “Рашахоту айнил-хаёт” асарида Хожа Али Ромитаний (к.т.с.) рашхасида (12.Рашха): “Ойдиларким: “Агар хамаи рўйи заминда Хожа Абдулхоликнинг фарзандларидин бирлари бўлса эрди, Мансур харгиз дорга кетмас эрди, яъни агар Хожанинг фарзанди маънавийларидин бирлари хаёт бўлса эрди, Хусайн Мансурни тарбият бирла ул макомдин ўтқарур эрди” (59-бет). Бундан хулоса чиқадики, Мансур Халложнинг макоми, яъни “Анал Хак”ка етиш энг олий маком ёки комиллик нуктаси эмас экан. Ундан ўтилганда ҳам бир неча холлар (макомлар) мавжуд. Эътибор қилинг, Хожа Абдулхоликнинг ўзи ёки у каби авлиёларгина эмас, хатто уларнинг маънавий фарзандлари, яъни муридлари Мансурнинг ўша жазабали холатидан мурукаба, тасарруф ва тарбият билан ўтқазилган кодир эканлар. Демак, кейинги давр суфийликда валилар янада юксак маънавий макомларга чиқа олганлар. Шунингдек, тасаввуф тарикатлари шу даврлардан бошлаб юксалган, синтезлашган. Масалан, жахрий зикрдан сокин зикрга ўтиш ва бошқалар. Хожа Алоуддин Атторнинг Хожа Бахоуддин Накшбандий хақидаги асарида ҳам шунга далил бўладиган мисоллар кўп. Хусусан, Бахоуддин Накшбандий: “Менда Мансурнинг холати жўш урди, Аллохнинг ёрдами билан бу макомдан ўтиб олдим” дейди. Демак, бу эътироф суфийликда Халложнинг макomidан кейин яна комиллик сари сокин макомлар бошланишини билдиради. Фахруддин Али Сафийнинг “Рашахоту айнил-хаёт”да Хожа Убадуллох Ахрор Валий тўғрисидаги рашхада (учланчи фасл, 83-рашха, 368-бет): “Ойтур эрдилар: “Одамлар тасаввур этибдурларким, магар камол “ана-л-Хак” демакда турур. Камол онда турурким, лафзи “ана”ни аввали калимадин кўтариб, харгиз онинг ёдини этмагайлар”. Демак бизнингча, бу матнни шундай изохлаш керакки, “анал Хак”нинг “анал”ини айтмай “Хак”нинг ўзини айтса зикр хосил бўлади. Шунингдек, киши ёки зокир “анал” айтмаса битта борликни ифода этган бўлади. “Анал Хак”да эса омма наздида куфр калимасидан ташқари иккита борлик “мен – худо” сўзлари ясалмоқда. Икки борликни ифода этишдан кўра “бир борлик”-“Хак” дейиш олий макомдир. Хожа Ахрор Валий хазратлари шунга ишора қилган бўлиши мумкин, яна Аллох билади. Колаверса, Хожа Бахоуддин Накшбанд хазратнинг:

“Худонинг мардлари худо эмаслар,

Лекин худодан ҳам жудо эмаслар” деган байти Мансур Халложни тўғри идрок этишимизга ёрдам беради.

Энди шайх Мансурнинг катли сахнасига келайлик. У зиндонда махбусларга айтадики: “Эй, ахли зиндон! Агар хохласангиз, сизни озод айлайн, чикинг, кетинг”, - деганида махбуслар жавобан: “Агар кўлингдан келса, ўзингни озод этардинг, бу балодан кутулардинг” дейдилар. Мансур кўли билан ишорат қилганида барчаларининг кишанлари узилиб тушади. “Зиндон эшиги нима бўлади, кандок чикамиз?” деганларида яна у бир ишорат билан зиндон эшигини очади. “Сен кочмайсанми?” деганларида Мансур “Менинг Хак билан ишим бор, жойига тушмоги керак” дейди. Посбонлар келиб ундан махбусларни сўрасалар “Озод этдим” дейди. У ана шу тарика зиндонда “фитналар” содир этади. Бир гал Мансурни зиндондан топа олмайдилар. Иккинчи куни зиндоннинг ўзини топа олмайдилар. Мансурдан “Нима бўлди, кайда эдинг” деганларида, жавобан у “Биринчи кеча Аллохга бордик, шунга мени топмадилар, иккинчи кеча Аллох бизга келди, шунинг учун зиндонни ҳам топа олмадилар” дейди (тавхидни химоя қилиб айтганда, бизнингча, бу Хакнинг тажаллиси холос, шу ўринда Аллох бевосита (вахийсиз, Жаброилсиз) Мусо калимуллох билан сўзлашган тоғни эсланг, чунки, худога макон иснод этиб бўлмайди – Ш.Ж.). Шу ходисаларни халифага етказганларида у “Мансурга дарра уринг, гапидан кайтмаса ўлдиринг!” дейди. Мансурни зиндондан чиқариб таёк урадилар. Хар таёк урганларида “Ё, Ибни Мансур, Ла тахоф индал холлий” деган садо эшитилган экан. Кейин уни дорга осиш учун олиб борадилар. Кўп манбалардаги бир хил нақлга кўра Мансур дор томон хиромон, рақсга тушиб, хурсанд борган экан. “Шу холатда ўйнамок вақтими?” деганларида, у “Ахир қурбонлик ўрнида (шахид мартабасида) кетаётирман” дейди. Бир дарвеш шу холатда кетаётганида ундан “Ишк нима?” деб савол сўрайди, Мансур жавобан: “Бугун, эртага, индинга нимани кўрсанг шу ишқдир” дейди. Хакикатан, биринчи кун унинг оёқ-кўлини кесиб, тошбўрон қилиб, дорга осадилар, иккинчи кун жасадини ўтда ёқадилар, учинчи кун қулини йиғиштириб кўкка совурадилар ва Дажла дарёсига ташлайдилар. У дор томон шодлик кўрсатиб борар экан шогирдларидан бири Халложда васият қилишни сўрайди. Мансур: “Нафсинг сени машгул қилишидан аввал сен нафсингни машгул қил, бундай хол авлиёларнинг ишидир” дейди. У дор пиллапоясига етиб келгач, дор зинасини ўпиб, тавоф қилади. “Пиллапояни нечун ўпасан?” десалар, у “Ошиқлар меърожи осилмоқдир” дейди (хар кимнинг меърожи бор, жумладан, Пайгамбар (с.а.в.) ҳадисига кўра, мўъминнинг меърожи – намоздир, меърож – арабчасига лугавий жихатдан руъжу, уръжу, меърож (шу уч масдарга кўра) – чиқиш, юксалиш маъноларини беради, киёслашнинг ўринли эканлигига қарангки, дорга ҳам чиқилади). Одатга кўра осиш вақти юзига қоп қийдирмоқчи бўладилар, Мансур унамасдан очик юзлик билан ёпинчикни ечиб ташлайди ва икки кўлини кўтариб қиблага қараб муножот қилади. Шу холатда шайх Шиблий унинг олдига келиб Куръони Каримнинг Хижр сураси 70-оятини ўқийди (маъноси: “Биз сени барча оламлардан қайтармаганми эдик?!”) ва Халлождан “Суфийлик нима?” деб сўрайди. Халлож “Қамтарин макомини ҳозир кўрасан!” дейди. Шиблий “Аъло макоми қандай?” деб сўраса, у “Сенга у томонга йўл йўк!” деб жавоб беради. “Хол нима?” деб сўраганларга Мансур: “Хак билганни ҳеч ким билмайди, ўзини ўзи ҳам билмайди” дейди. Хамма Мансурни тошбўрон қила бошлайди. Шайх Шиблий ҳам шаръиатга муваққат қилмоқ учун гул (баъзи манбаларга кўра лой) отади. Шунда Мансур ох чекади. “Шунча одамлар тош отдилар индамадинг, Шиблий гул отса “Ох!” демокдасан” десалар у “Тош отаётганлар билмай отмоқдалар маъзурдирлар (узрлидирлар), Шиблий эса билиб туриб отди” дейди. Халложнинг кўлини кесаётганларида қулади. “Нега қуласан?” десалар, у “Суврат қўлим кесилди, сифат қўлим кесилмади ва ўша қўлимни ҳеч қачон қесолмайсизларки, у билан

химмат бўркини Арш устидан олиб бошимга кийдим” дейди. Унинг оёгини кесганларида ҳам табассум килади ва айтадики: “Бу оёгим дунё сафарини килардим, кесилса гам эмас, сифат оёгим тургайки, у билан охират сафарини килгайман!” дейди. Икки кўлини тирсакларига қадар кон суртади, кейин юзига ҳам булайди. “Нега бундай килмокдасан?” десалар, айтадики “Ишк тахоратини олмокдаман, ишк учун кон билан вузъу килинади!” дейди. Халложнинг тилини кесмокчи бўлганларида “Бир дам сабр килинглар, муножот этайин” деб қиблага юзланади:

- Илохи! Бу менга килинган раҳматни Сенинг шаръиатинг ва буйругинг ўрнига тушсин, деб килмокдалар. Илохи! Буларнинг гуноҳи йўқдир, барчаларини ёрлакагин ва умидларига етказгил! Илохи, Подшохо, Парвардигоро! Менинг кўл ва оёқларимни кесган бўлсалар, Сенинг ризонг учун ва Сенинг йўлингда кесдилар. Илохи! Буларни ҳам раҳмат айла, бенасиб ва махрум килмагил!.. –дейди. Бу гал унинг тилини кесиб, кўзларини ўйиб оладилар. Бир канча кишиларга бу таъсир қилиб йиглайдилар. Шом намози вақтида, казо қунида, ризо майдонида, тавҳид муҳофазаси соатида, 922 йил зул-қаъда ойининг 23-куни, Наврўздан етти кун аввал, Дажланинг дарёсининг тошишдан икки кун олдин Хусайн Мансур Халлож жон беради. Уни парча-парча қилганларида ҳам этининг хар бўлагидан “Хак, Хак, Анал Хак” деган садо чиқади. Эртасига майдонга келганларида ҳам бутун атроф “Анал Хак” садосига тўлган эди. Тириклигида тилидан жорий бўлган “Анал Хак” энди унинг хар бир узвидан (аъзосидан) чиқа бошлайди. Одамлар, бунинг фитнаси аввалгисидан ҳам ошиб тушди, дейдилар. Бу сафар унинг гўштарини йигиштириб олиб ўтда ёкадилар. Бошқа кун қулини Дажла дарёсига ташлайдилар. Дажла устида ҳам “Анал хак” садоси тўлиб кетади ва дарё тоша бошлайди. Кўп манбаларга кўра, Дажланинг тошишига қулни ташлаш сабаб бўлган экан. Мансур Халлож хақида ёзилмаган бошқа манбалар ҳам дарё тошиш вақти уни қатл қилинган қулар бўлганини эътироф этади. Мансур ўлимидан аввал бир муридига қуйлагини ечиб бериб “Менинг қулимдан Дажла тошгай ва Бағдодни хароб қилгай. Дарё тоша бошлаган захоти хиркамни сувга қарши тутгил”, деган экан. Ўша шогирд хиркани сувга қарши тутганида дарё соқинлашиб, ўзанига қайтган экан. Мансур Халлож қатлидан кейин кўп шайхлар уни тушида кўрганларини айтганлар. Кўрилган тушлар эса бир-бирига ўхшаш, яъни тушда хотифдан овоз эшитилади: “Биз Халложга сиримиздан бир сир кўрсатдик, у эса фош қилиб қўйди, қимқи Султоннинг сирини фош этса, жазоси шудир!”

Шайх Шиблий эса Халлож турбатида Аллоҳга муножот қилиб: “Бу мўъмин ва ориф эди. Нечун бу балони унга қилдилар?” деб ниёз айлайди. У хотифдан “Эй, Шиблий, бу балони шунинг учун қилдикки, у Бизнинг сиримизни ўзгага сўзлади. Сир сақламагanning жазоси шудир!” деган овоз эшитади. Шиблий Халложни тушида кўриб сўрайди: “– Сенга шунча азоб берган халқни Хак нима қилади?”

- Икки тоифасини ҳам раҳмат айлади. Бир гуруҳи менинг холимни билиб шафқат этар эди, шунинг учун раҳмат қилинди. Бошқа гуруҳ менинг холимни билмас эди, Хакнинг амри бажо бўлсин, деб (тавҳидни химоя қилиб) азоб берар эди. Шунинг учун раҳмат қилинди” –дейди. Нақлга кўра, дор осилаётган Халлождан масала сўрагани хатто Иблис ҳам келади: “Сен “Анал Хак” дединг, сенга раҳмат айлади, мен “Анал хайр” дедим, менга лаънат ўқилди, сабаби недир?” –дейди Шайтон. Мансур у лаъинга жавоб бериб дейди: “Сен ужб, қибр, манманлик қилдинг, мен қибрни ўзимдан қувдим, сабаби шудир” (Тазкирату авлиё). Дерларки, эрта қиёмат қуни аросат бўлгай, Мансурни занжир билан боғлаб келтиргайлар. Агар хайратга тушса, қиёмат қавмини бир-бирига ургай. (Ўша манба).

Мавлоно Жалолиддин Румийга кўра, Мансур Халложнинг нури 150 йилдан сўнг Фаридиддин Атторнинг рухониятига тажалли килди ва унинг мураббийси бўлди. (“Фихи мо фихи” - «Ичиндаги ичиндадир») Бундан ташкари Атторнинг увайсий (рухдан таълим олганлиги) эканлигини кўп ёзганлар.

Баъзи тадқиқотчилар ёндашганидек, Мансурни “бир гурух жохил рухонийлар” ёки “диний реакцион тўдалар” ўлдирмаган. Матнга, умуман тарихга бундай ёндашиш ярамайди, собик тузум шароитида эмасмизки, бундай сўзларни кўлласак. Юкорида таъкидлаганимиздек, унинг катлида авлиёлар ҳам иштирок этган. Унинг катлига Жунайд Багдодийдек кутби замон (кутб-авлиёларнинг энг олий макоми ва дунё уларнинг борлиги учун койим турадиган, Пайгамбар (с.а.в.)дан сўнг коинот ана шундай еттита абдоллар борлиги учун бир низомда сакланадиган) бўлган зотнинг фатвоси ҳам кўшилган. Хатто Мансурнинг катлидан кейин эртаси кун майдон “Анал Хак” садосига тўлиб кетганида бир гурух солих кишилар ва Халложнинг муридлари катлга фатво ёзган кози калон Абу Умарнинг махкамасига келиб “Бу не хол? Уни нотўгри катл килдик?” деб гавго кўтарганларида унинг жахли чикиб “Ахир буни ҳамма мўмин ҳам кила олади!” деб сиёхдонни зарда билан ташлаб юборганида ерда “Анал Хак” ёзуви хосил бўлади. Шундан кейин одамлар индамай таркаб кетадилар.

Энди “Мансур Халложнинг катли халолми?” деган масалага келсак, бизнингча, унинг катли халол, ўлдирилиши керак эди. Тавхидни, шаръиатни химоя килиш максатида, ахли сунна вал-жамоа таркибидаги барча мазхабларга (ханафий, шофий, ханбалия, моликия) кўра, хусусан амал мазхабимиз ханафийликка, эътикод мазхабимиз мотуридийликка асосланиб катли халол деймиз. Мотуридийнинг “Жомеъ ул мутун” (Ахмад Кумушхонавий) асарида “Халложнинг катли халол” дейилади ва хукм шундай изоҳланади: Хусайн Мансурни тадқиқ килинганида унинг бисотидан мухлислари, муридлари ёзган хатларида “Сен Раббларнинг Раббисан”, “Сен бизнинг Раббимизсан” каби жумлалар мавжуд номалар топилади. Шунингдек, “Анал Хак” икрори кишини катлига етарлидир. Шу маънода Халложнинг катли раводир. Лекин биз уни катлига Жунайддек (суврати катл килингувчи, сийратини Худо биледи) муносабатда миз. Куфрга нисбат бермаймиз, унинг рухониятига тош эмас, Шиблийдек “гул отамиз”, холос. Кейинги давр тадқиқотчилари – шаркшунослар Бартольд, Бертелс, Эдуард Браун ва бошка тадқиқотчилар “катл килувчилар”га нисбатан совук муносабатини уларнинг маданияти, дини бошкалигига йўйиб тушуниш мумкин. Лекин, бу холатга ўзимизнинг тадқиқотчилар хушёр бўлиб ёндашсалар фойдадан холи бўлмайди.

Таникли олим – Хомиджон Хомидий домла “Тасаввуф алломалари” асарида Мансур Халлож хакида куйдагиларни ёзган: “...сўфизмдаги пантеистик таълимотга кўра хар икки оламнинг (икки олам эмас, ўн саккиз минг олам дейиш керак – Ш.Ж.) яратувчиси – Оллох ўзи халк этган нарса ва махлукларда зухур этади (зухур этмайди, зухур бу зохир бўлиш, пайдо бўлиш, деганидир, вахоланки, Аллох макондан, замондан, яратган махлукларидан муназзахдир – Ш.Ж.), яъни улар мутлак моянинг заррачаларидир”. Тухумнинг мояси бўлади, агар домла (Хомиджон Хомидий) “моя” деб фалсафа категориясидаги субстанцияни, жавхарни, физика тушунчасидаги атомни назарда тутаётган бўлсалар улар “заррачалар”га бўлинмайди. Хомиджон домла кейинги жумлада давом этади: “ Мансур Халлож таълимотининг асосини ана шу нарсада “Тангрининг инъикоси” ташкил этади”. Домланинг “инъикос” деган фалсафий хорижий

иборасини “аксланиш” деб кабул килсак ҳам мақсад ҳосил бўлмайди. Биринчидан, Мансур Халлож ҳозирги олимларга ўхшаб таълимот яратмаган, унинг ҳолатини ўрганувчилар таълимот, тасниф ишлаб чиқадилар. Иккинчидан, Тангри ҳеч қачон “инъикос” этмайди. Аллохнинг “тажалли”сини ҳам биз тушунадиган илм билан ўрганиб бўлмайди. Бу худди сувда ойнанинг аксини кўриб мен ойна ариқда кўрдим деган боланинг тасаввурига ўхшайди. Ваҳоланки, салкам Ер сайёрасидек келадиган Ой сайёрасининг кичик ариқка сигмаслиги ҳаммага аён. Халложнинг ҳолатига ҳам “тажаллини (Аллохни ўзи эмас), нурни соясининг бир жузви етган, ҳолос. Акс ҳолда “инъикос”га тоғлар, сайёралар чидамайди, Халлож чидай олармиди. Кейинги жумлада “Шайхнинг муҳолифлари ана шу жихатни ҳисобга олмай, аниқроғи, чуқур тушуниб етмай, уни “пайгамбарлик”, “Худолик” даъво этди, деб жохилликка йўл кўядилар”. Домланинг бу тушунчалари хорижий олимларнинг матнга беписанд ёндашишларига ўхшаб кетмоқда. Х.Ҳомидий ибораси билан айтганда Мансур Халложнинг “муҳолифлари”, катлга фатво чиқарган зотлар “жохил” эмасликларини эса юқорида таҳлил қилдик. Умуман, энди тарихий вазиятни, матнни герменевтик жихатдан ўрганмай “фалон диний реакцион тўда”, “фалон жохил уламолар” каби ёндашишлардан чекинсак яхши бўларди.

Шунингдек, Мансур каби қисматга дучор бўлган кишилар (Насимий, Машраб каби) қотилларини ҳам мазаммат қилиш, ёмонлаш мумкин эмас. Хатто улар қанчалик нафратга лойик бўлса ҳам шаръиятни, тавҳидни ҳимоя қилганлар. Масалан, бошидан товонигача териси шилиб олинган Имомиддин Насимий ўлимига шеър айтиб шодлик кўрсатиб бораётганида (ибрат бўладиган жаҳондаги энг ажиб ишлардан бири содир бўлади) катлга фатво берган уламолардан бири “Бу зиндик шундай кишики ҳазир бўлинг, агар ҳозир терисини шилаётганингизда бир жойингизга қони тегиб кетса ўша аъзойингизни кесиб ташлашга тўғри келади”, дейди. Фалакнинг ишини қарангки, ўша гапираётган одамнинг кўрсаткич бармоғига Насимийнинг қони томчилайди. Буни кўрган халқ “Сўзингизни исботланг!”, “Бармогингизни кесиб ташланг!” деб талаб қила бошлайди, у эса “Ҳа, энди мисол учун гапирган эдим” деб ўзини оқламоқчи бўлади. Ажиб ҳолатга эътибор қилинг “Оғламас” радиқли шеърини айтаётган Насимий жони чиқаётганида сўнги байтни шундай тугатади:

“Зоҳидинг бир бармогин кесса дўниб Ҳакдан қочар,
Бир Ошиқи сарупо сўярлар оғламас”

Мазмуни: Зоҳидинг бир бармоғи учун Ҳакдан тониб, сўзига жавоб беролмади, Бир Ошиқни сарупо яъни бошдан оёқ терисини шилиб, сўймоқдалар, лекин бу унга ҳеч нарса эмас.

Машраб ҳам жуда кўп шеърларида “Шароби антахур ичиб, Мансур каби дор тагида титрагайман” ва шунга ўхшаш сатрлари билан ўз ўлимини башорат қилган.

Насимий, Машрабларнинг ўзи алоҳида мавзу. Сўз чўзилмасин учун мухтасар қиламиз. Матнни тушуниш ҳеч қачон охирига етмайди (Гадамер). Тарихий матнлар эса ёш келинларга ўхшайди, қачонки ўзимизни унга бағишласак, бизга бағрини очади. Хуллас, тарихий матн вазиятлар билан боғлиқдир. Тарихни ўрганиш эса уни қайта яшашдир.

Шукур ЖАББОРОВ

Илова

"...ВАХДАТУЛ ВУЖУД (Пантеизм) карашидаги мутаққалим яъни файласуфларнинг "ижоди"да муҳим роль уйнаган бир адашиш эди. Манбъаларга карасак бу фикр билан ўрта асрларда тарикат ахллариининг аксари "касал" бўлганди. Уларнинг энг машхури албатта Мансур Халлождир. Ундан кейингилар Мансур Халложни ўзларига пир килиб олдилар.

"Хусайн ибн Мансур ул-Халлож "Аналхак"- "Мен Хакман, Хаксиз вужуд йук" дегани каби, баъзи мутасаввифлар ҳам: "Солик гояга (мақсадга) етгач, ёш ниҳолга сув хулул этишдек, Аллох ҳам унга хулул этади, ажратиш мумкин булмайдими, шунда: "Мен Уман, У мендир" дейиш мумкин..." дейишади. Уларнинг фикрича, бу кўшилув ё иттисол (боғланиш), ё ижтимоъ (жамланиш), ёки истихоло (холдан кайтиш) йўли билан бўлади. Аллох бу каби холлардан муназзахдир. Булар даъво қиладиган иттисол ва ижтимоъ каби холлар, аслида Аллохнинг нури солиқнинг калбида акс этмогидан иборат. Улар буни хулул деб (кириб ўрнашиш) деб уйлайдилар. Сувга караган бола, қуёшнинг аксини сув ичида қурганида, Шу қуёш дегани каби бу...

Бундай кимсаларга ушбу хусусдаги нарсалар тадбик этилади: Тавба килсалар, тавбалари қабул қилинади. Бу айтган сўзлари важд холида айтилган бўлса, охирада нажотдадирлар. Дунёда эса барибир зоҳирига қараб ҳукм қилинади.

...Тилмисонийнинг ривоятига кўра, Мансур Халлож ўз тобиъларига (ёронларига) ЁЗГАН МАКТУБИДА БУНДАЙ ДЕГАН ЭКАНЛАР: "Рабибларининг Раббидан бандаси фалонча ўгли фалончага...

Тобиълари ҳам хат ёзганда у кишига ушбу иборалар билан хитоб этишаркан: "Эй зотларнинг зоти, Сен ҳар шаклга кирасан, Сен шу онда Хусайн ибн Мансур шаклидасан, Сен Алламул-Гуйубсан, Сенинг раҳматингни истаймиз". Агар нақл рост бўлса, тортушувга лузум йук. Катли вожибдир."Жомиъ ул мутун" китобидан)".

Тасаввуф ҳақида шайх ҳазратларининг "ТАСАВВУФ ХАКИДА ТАСАВВУР" китоби нашрдан чиққан. Биродарлар ушбу китоб билан танишиб чиқсалар кўп нарсалардан хабардор бўладилар, Инша Аллох. Албатта ўқиб чиқишларингизни тавсия этаман. Қуйида ушбу китобдан баъзи иқтибослар келтирилади:

Имом Суютий ўзларининг «Тарихи хулафо» номли китобларида қуйидагиларни ёзадилар:

«Хижрий уч юз биринчи санада Халложни туяга миндириб сазойи қилинган ҳолда Бағдодга олиб қирилди ва: «Бу қарматийларнинг даъватчиларидан биридир! Уни таниб қўйинглар!» деб жар солинди. Сўнгра тўққизинчи йили катл қилинганча қамаб қўйилди. Уч юз тўққизинчи йили Халложни кози Абу Амр, фуқоҳолар ва уламоларнинг унинг қони халоллиги ҳақидаги фатвоси ила катл қилинди».

Халложнинг қадимги ва ҳозирги мухлислари даъво қилганларидек, уни тўғри гапни айтгани учун баъзи жохиллар катл қилган эмас. Балки уни энг нотўғри гапни айтиб, айтганида туриб олганидан кейин, тўққиз йил қамокда қолиб ҳам ўзига қелмаганидан

кейин мусулмонларнинг ижмоъи ила катл килишга ҳукм килинган.

Албатта, хижрий тўртинчи асрнинг бошида исломий илмлар ўзининг авжида, мусулмонлар дийнларида мустаҳкам холларида, дийний эътикод ва таълимотлар мусаффо холида эди.

Аммо, кейинчалик таназулга юз тутилди. Турли омиллар таъсирида мусулмонлар ичида Ислом таълимотларига зид нарсалар ҳам таркала борди. Одамлар Куръон ва Суннатни кўйиб, турли фалсафа ва ажабтовур фикрларга берилиб кетди.

Бора-бора Мансур Халложнинг «аналхак» – Хакк менман» ёки «маа фил жуббати иллаллоху» – чопоннинг ичида Аллохдан бошқа йўк» каби иборалари ҳам ип эша олмайдиган гап-сўзлар ва ишлар кенг таркалди.

Ўша нарсаларга мисолларни шайх Абул Хасан Надавий раҳматуллоҳи алайҳининг имом Сархандийнинг хаётлари ҳақида ёзган китобларидан таржима холида келтирамиз.

«Тилмисоний вужудий мазҳабни амалда татбиқ килар эди. У барча харом нарсаларни халол ҳисобларди. У: «Мавжуд битта бўлганидан кейин, халол билан харомнинг орасини фарқлашнинг нима ҳожати бор», дер эди».

Бир киши бошқа бировдан Ибн Арабийнинг «Фусу-сул хикам»ини ўқир эди. У ўз устозини Аллохнинг валий ва ориф бандаларидан деб билар эди. У китобни ўқиб туриб, унинг Куръонга ҳилофлигини билиб қолди ва устозига: «Бу гап Куръонга ҳилоф-ку», деди. Шунда халиги устози: «Куръоннинг ҳаммаси ширқдир. Тавҳид бизнинг каломимизда, холос», деди.

Бир киши ваҳдатул вужуд назариясига амал қилувчи шахс билан юриб бораётиб, сасиб ётган ўлик итни кўрди ва: «Бу ҳам Аллохнинг зотими», деди. Ваҳдатул вужудчи: «Ундан ташқарига чиқадиган нарса бормиди? Ҳа, ҳамма нарса Унинг зотидир!» деди.

Ваҳдатул вужуд назарияси тарафдорига: «Агар вужуд битта бўлса, нима учун хотин халол бўлиб, она харом бўлган», дейилди. Шунда у саволга: «Бизнинг наздимизда ҳамма нарса битта. Аммо анави сўқирлар «харом» дедилар ва биз сизларга «харом» дедик», деб жавоб берди.

Бу ҳолат ваҳдатул вужуд назарияси танқидчилари каторига баъзи илмли сўфийларнинг ҳам қўшилишига олиб келди...

Абу Муслим тайёрлади